

CRKVA I PATERNALIZAM ODGOVOR MIHAILU MARKOVIĆU

Profesor Mihailo Marković je, u razgovoru koji je objavljen u časopisu *Književnost* i preštampan u časopisu *Teme*, odgovorio Pavlu Milenkoviću i na jedno pitanje koje se tiče moje primedbe da je kritika crkve koju je preduzeo u knjizi *Sloboda i praksa* (1997), između ostalog, i paternalistička. Uz komentar njegovog odbacivanja moje primedbe, izneću nekoliko napomena o paternalizmu. Navodim pomenuto pitanje i odgovor Mihaila Markovića u celini:

P.M.: *U vašoj knjizi „Sloboda i praksa“ izneli ste ocenu da se crkva održala uprkos razvoju svetovne, racionalne kulture zato što nudi iluzorno zadovoljenje duboke ljudske čežnje za duhovnim vrednostima i potrebe za osmišljavanjem individualne egzistencije (str. 277). Tim povodom, bilo je reagovanja da je takvo objašnjenje paternalističko, naime, da se u njemu pretpostavlja kako ljudi ne mogu sami da procene radi li se o iluzornom, ili o stvarnom zadovoljenju njihove čežnje za duhovnim vrednostima (Aleksandar Prnjat, „Zapis o crkvi“, Književnost, 7-8-9, 2000). Da li biste mogli da prokomentarišete ovo reagovanje?*

M.M.: Celokupna moderna psihologija i društvena nauka poživaju na kritici lažne, iluzorne svesti koju čovek može imati o sebi. Marks je ukazao na fenomen racionalizacije. Čovek racionalizuje svoje interese i to je osnova svake ideologije. Frojd u ljudskoj psihi razlikuje *id*, *ego* i *superego*, čija dinamika određuje svesne i nesvesne procese. Potiskujući ono što ne želimo da znamo o sebi, mi stvaramo iluzorne motive i pokretače naših radnji. Viljem Džejms je govorio o „volji za verovanje“: mi dakle vrlo često verujemo u neke ideje i „pseud činjenice“, ne zato što imamo stvarne razloge već zato što hoćemo da verujemo. Volja da verujemo u nečiju ljubav,

pamet, poštenje, upravljačke sposobnosti itd. – su svakodnevne pojave. Sartr je uveo pojam „rđave vere“ („mauvaise foi“) koji se primenjuje onda kad se neko pravi da u nešto veruje iako u duši zna da nije tako.

Dakle, morali bismo da se vratimo u 18. vek, u vreme Prosvećenosti, da bismo opet mogli da budemo sigurni da smo ono što mislimo da jesmo i da neposredno možemo znati šta je stvarno a šta iluzorno. Nije dakle reč o paternalizmu već o kritičnosti prema našoj zdravorazumskoj svesti o sebi.

Čovek zaista duboko čezne za duhovnim vrednostima i za osmišljavanjem svoje individualne egzistencije. Ali niti se duhovne vrednosti mogu svesti na vrednosti vernika niti se individualna egzistencija može osmisliti pukom verom u njeno beskonačno trajanje. Ona je bogata i stvaralačka u zavisnosti od sadržajnosti našeg života a ne od dužine njenog trajanja. Ako je ona dosadna i ne znamo čime da je ispunimo, ako je to trajanje ispunjeno strahom, kajanjem i patnjom – onda je njeno beskonačno trajanje daleko od toga da bude najveće moguće dobro.¹

U prvoj rečenici, onoj koja glasi: „Celokupna moderna psihologija i društvena nauka počivaju na kritici lažne, iluzorne svesti koju čovek može imati o sebi“, ostaviću po strani preterano uopštavanje koje se njome izriče, a obratiti pažnju na reč „može“, odnosno, na modalnost glagola „moći“. Naime, lažna svest o sebi se može, ali i ne mora imati. Isto kao što se može, ali i ne mora znati šta je iluzorno a šta stvarno. Neka verovanja jedne grupe ljudi bi mogla biti lažna, odnosno iluzorna, ali ne mogu sva njihova verovanja biti takva. Kada je reč o verovanjima koja se tiču poslednjih stvari, sva je prilika da već i sama kritika tih verovanja, a naročito kada im se pripisuje iluzornost, često ide ruku pod ruku sa paternalističkim odnosom prema onima čija su to verovanja.

U razmatranjima paternalizma je gotovo uobičajeno da se ne pridaje poseban značaj razlici između očinskog i paternalističkog.

¹ Mihailo Marković, „Filozofija kao način života“, *Književnost*, 4-5-6, 2002, str. 484-495, [cit. mesto str. 489-490]; Pavle Milenković, „Filozofija kao način života: razgovor sa Mihailom Markovićem“, *Teme*, 3, 2002, str. 449-462 [cit. mesto: str. 455-456].

Međutim, o očinskom ponašanju obično govorimo kada imamo u vidu ponašanje dobronamernog oca. Uz to, o očinskom ponašanju govorimo i u prenosnom smislu. Tako, na primer, ako smo sa nekom ličnošću slobodnom voljom uspostavili odnos u kojem postoji obostrana preferencija da se ona prema nama ophodi kao dobronamerni otac, a ona pritom to tako i čini, takođe ćemo govoriti o očinskom ponašanju. Za razliku od toga, o paternalističkom („očinstičkom“) ponašanju obično govorimo kada ova dobrovoljna osnova ne postoji, odnosno kada se neko sam nameće za tu ulogu.²

Još jedna razlika između paternalizma i nečeg što možda može da podseti na njega, ali to zapravo nije, postaje uočljivija u sledećoj ilustraciji. Ako nas dvoje ili troje prijatelja razgovaramo u vezi sa teškom odlukom pred kojom se nalazim, i ja ih upitam za savet šta mi je činiti, a oni mi odgovore – u tome nema ničeg paternalističkog. Čak i ako svoju preporuku veoma snažno formulišu, čak i ako se ona ne slaže sa mojim preferencijama, čak i ako se u njoj pojavljuje neki od oblika iskaza „Govorimo ti to za tvoje sopstveno dobro“. Ali, dok mi oni tako izlažu svoj savet, prilazi neko i kaže mi: „Oni ti sada izgledaju važni, zato što ti nude iluzorno zadovoljenje tvoje čežnje za toplim ljudskim odnosima. Uloga koju oni imaju u tvom životu opadaće u meri u kojoj budeš uviđao da tvoje potrebe možeš bolje ostvariti bez njih“. Ko tako nastupa – odnosi se prema meni paternalistički, makar bio iskreno uveren da mi to savetuje u interesu moje autonomije.

Ustvrdio sam ranije da su neki stavovi profesora Markovića paternalistički. Dakle, ti iskazi, po mom sudu, spadaju u paternalistički diskurs. Ova ocena, međutim, nije dovoljno precizna. Naime, izgleda da bi bilo umesno razlikovati dve vrste paternalističkog diskursa: jednu koja neposredno proizvodi ograničenje slobode i drugu koja to ne čini. Primer za prvu vrstu je zakon, a primer za drugu je komentar. Stavovi profesora Markovića pripadaju ovoj drugoj vrsti paternalističkog diskursa. Možda bi nju mogli da nazovemo jezičko-ekspresivnim paternalizmom. Predlažem da ovim terminom označimo isključivo ono jezičko izražavanje paternalističkog odnosa koje ne ide dalje od komentara, opaske, saveta i sl. Jezičko-ekspresivni paternalizam ostaje na jezičkom izražavanju paternalističkog odnosa prema nekoj grupi ili pojedincu, i ne proizvodi neposredno nikakvo

² Utoliko je usiljeno za oca t.j. roditelja ili staratelja malog deteta, koji ga sprečava da uradi nešto po sebe štetno, reći da se ponaša paternalistički.

ograničenje slobode ili nasilno primoravanje. (Dakako, jezičko-ekspresivni paternalizam ima različitu težinu, s obzirom na to da li se njime izražava paternalistički odnos privatnog lica ili nekog zvaničnika, odnosno institucije).

Mihailo Marković odbacuje moju primedbu o paternalizmu nekih svojih stavova dajući objašnjenje da je tu reč o „kritičnosti prema našoj zdravorazumskoj svesti o sebi“. Pa ipak, možemo se pitati da li je tu reč o kritičnosti prema *našoj* zdravorazumskoj svesti o sebi, ili o kritičnosti prema *njihovoj* zdravorazumskoj svesti o sebi. Sporno je, naime, da li profesor Marković u ovom kontekstu zaista kritikuje (zdravorazumsku) svest o sebi kao takvu, ili verničku (zdravorazumsku) svest o sebi – i to sa pozicije onih koji znaju bolje.

Stavu da se individualna egzistencija ne može osmisliti verom u njeno beskonačno trajanje i da njena sadržajnost ne zavisi od dužine njenog trajanja, ne bih imao šta da prigovorim – kada ga profesor Marković ne bi istrajno upotrebljavao kao argument protiv crkve, smatrajući, valjda, da u negaciju istog crkva veruje. Navodim jedan stih iz Psalama: „Jer bolji je jedan dan u tvojim dvorima nego hiljadu (drugde)“.³

Vera crkve temelji se na Bibliji. Tumačenju po kojem se crkveno shvatanje o osmišljavanju individualne egzistencije jednoznačno sastoji od „puke vere u njeno beskonačno trajanje“, ovaj stih se isprečava kao nemali problem.

³ Ps. 84, 11.